

UČEŠĆE 4. DIVIZIJE U PRVOJ BANJALUČKOJ OPERACIJI

Njemački komandant Jugoistoka za sprovođenje zimskih operacija na tlu Jugoslavije u 1943/1944, pored postojećih njemačkih i kvislinških snaga, dovodi nove jedinice i to: jednu njemačku brdsku diviziju jačine oko 20.000 ljudi iz Grčke, 371. diviziju jačine oko 20.000 ljudi iz Italije i 392. diviziju jačine oko 15.000 ljudi iz Njemačke. Ofanzivom želi obuhvatiti teritoriju od rijeka Kupe i Save, do rijeka Drine i Lima i dalmatinske obale. Njome je trebalo postići: do proljeća 1944. obezbjediti zaleđe fronta na obali Jadranskog mora i postepeno opkoliti rejon Jajca i uništiti vrhovno rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije.

Ofanziva je počela 3. decembra 1943. pojačanim snagama njemačkog 5. SS brdskog armijskog korpusa u Sandžaku, da bi polovinom decembra snage jačine preko 180.000 napale na 3. korpus NOVJ i 5. krajišku diviziju u istočnoj Bosni.

Te snage NOVJ, deset puta brojno slabije od neprijateljevih, odbačene su na zapad iz doline Drine, gdje su bile koncentrisane radi prodora u Srbiju. Da bi olakšao situaciju 3. korpusu i 5. diviziji, Vrhovni komandant NOV i POJ odlučio je da snagama 5. korpusa NOVJ u Bosanskoj krajini izvede zamašniju operaciju, koja bi prisilila njemačko komadnovanje da povuče dio svojih snaga iz istočne Bosne i usmjeri ih u Bosansku krajinu, i da tako rastereti snage 3. korpusa i 5. divizije. Zato je odlučio 24. decembra da se ta operacija izvede u dolinama rijeka Vrbasa, Sane i Une sa gradovima Banjalukom, Bosanskom Gradiškom i Prijedorom.

Istog dana Vrhovni komandant je izdao naređenje Štabu 5. korpusa da za 2 dana napravi plan operacije i podnese ga na odobrenje. Kao pojačanje 5. korpusu, dodjeljene su 3. krajiška proleterska brigada 1. divizije i 3. lička brigada 6. ličke divizije.

Štab 5. korpusa napravio je plan operacije, prema kojem je glavni napad trebalo izvršiti na Banjaluku. S tim se planom Vrhovni komandant složio i tako je došlo do *prve banjalučke operacije*.

Prema planu Štaba 5. korpusa 4. divizija dobila je glavni zadatak, pa je zato i ojačana sa 13. krajiškom brigadom 10. divizije i 3. ličkom brigadom. Pošto je Štab 5. korpusa rukovodio operacijom,

podjelio je sve snage u 5 borbenih grupa, od kojih su 3 sačinjavale ojačane snage 4. divizije. Izvod o formiranju borbenih grupa glasi.⁴⁷⁰

... »I grupa: komanduje štab IV. Divizije. Sastav: III. lička, VI. i XIII. Kr. brigada i Sanski odred i I. artiljerijski divizion. Izvršiće pokret sa pravca Sanski Most, napasti i likvidirati sva neprijateljska uporišta u sjevernom dijelu grada, koji zatvara potok Crkvina i rijeka Vrbas i neprijateljsku posadu na aerodromu Zalužani. v

Demonstrativno napasti neprijateljsku posadu u Ivanjskoj i postaviti obezbeđenja sa toga pravca. Glavne napade uperiti na neprijateljske objekte u centru grada razvijajući borbu iznutra ka spoljnim uporištima...«

... II. grupa: Komanduje štab XI. divizije. Sastav: V., XII. i XIV. brigada. Napašće i likvidirati sva neprijateljska uporišta u gradu na desnoj obali rijeke Vrbasa...

... III. grupa: Komanduje štab III. kraj, prol. brigade. Sastav: III. kr. prol. brigada, Udarni odred i II. art. divizion.

a.) III. proleterska brigada nastupaće pravcem Sitnica — Banjaluka, napasti i likvidirati sva neprijateljska uporišta u južnom dijelu grada, koji zatvara potok Crkvina i rijeka Vrbas prodirući brzo glavnom snagom niz ulicu Mehmed Paše Sokolovića ka centru grada.

b.) Udarni odred likvidiraće neprijateljsko uporište Han Kola i razbiti četničku bandu na toj prostoriji...

... IV. grupa: komanduje štab XI. brigade. Sastav: XI. brigada, I bataljon VIII. brigade, Gradiško-pijevčanski NOP odred.

Brzim naletom napašće i likvidirati neprijateljsko uporište u Bosanskoj Gradiški... Manjim dijelom snaga demonstrativno napasti neprijateljske posade u Topoli i Aleksandrovcu kao i obezbjediti se sa te strane...

... V. grupa: komanduje štab VIII. krajiške brigade. Sastav: VIII. krajiška brigada. Podgrmečki i Kozarski odred.

Napašće demonstrativno neprijateljski garnizon u Prijedoru zatvarajući ujedno pravce od Prijedora prema Sanskom Mostu i Ljubiji. Porušiće prugu između Prijedora i Bosanskog Novog i posjesti istu ne dozvoljavajući opravku pruge i ceste. Također rušiti prugu Prijedor — Omarska...

Početak napada:

Sve grupe otpočeće sa napadom 31. XII. 1943. godine u 22. časa. Do toga vremena sve jedinice moraju podići na jurišno odstojanje svojih pravaca...«

Prema navedenom izvodu, 4. krajiška divizija napadala je na glavni dio Banjaluke, na centar i na sva neprijateljeva uporišta u dolinama Gomjenice, Sane, Une, Save i Vrbasa, na prostoriji veličine oko 2.500 km². Na toj prostoriji bile su raspoređene slijedeće neprijateljeve snage:

A. Ustaško-domobranske snage

Uporište Banjaluka: 2. bojna 13. lovačke pukovnije, 3. bojna 7. lovačke pukovnije, 11. topnički sklop (artiljerijski divizion), 7. topnički sklop, 22. topnički sklop, Stožer (štab) 4. ustaško-domobranskog zdruza sa 6 prištabskih satnija (četa), Domdo bojna Banjaluka, 300 policajaca i agenata i 3. žandarmerijski puk.

Uporište Klačnice: 2. bojna 7. lovačke pukovnije.

Uporište Ramici: jedna četa četnika 1. četničke brigade bosansko-krajiškog četničkog korpusa, zajedno sa jednom satnijom ustaša i domobrana.

Uporište Ivanjska: 1. bojna 7. lovačke pukovnije (jačine 700 vojnika).
Uporište Krnjim (Gugunova Glavica): 1 satnija ustaša.
Uporište Piskavica: 1 sanija domobrana.
Uporište Omarska: 1. bojna 13. lovačke pukovnije.
Uporište Kozarac: 1 satnija domobrana.
Uporište Prijedor: 3. gorski ustaško-domobranski zdrug sa rasporedom jedinica u Prijedoru i bližoj okolini — ukupno 2.000 vojnika.
Uporište Bos. Gradiška: 3. bojna 13. lovačke pukovnije, Željezničko-strajarska ustaška bojna raspoređena od Okučana do Bosanske Gradiške. Jedna bojna ustaša iz logora Stara Gradiška jačine 900 ustaša. Naučna satnija (120 vojnika). Jurišna ustaška satnija (jačine 80 ustaša). Žandarmerija 70 i Policajaca i agenata 50.
Uporište Laktaši: žandarmerija 50.
Uporište Razboj: žandarmerija 35 i domobrana 200.
Uporište Kukulje: žandarmerija 35 a u selu Kosjerovu 25.

B. Četničke snage:
 3. krajiška četnička brigada, jačine 700 četnika, Župska četnička brigada srednjobosanskog četničkog korpusa koja je pobjegla iz doline Vrbasa, iz Srpa pred jedinicama 11. divizije, jačine 245 četnika, Samostalni Crnovrški četnički bataljon srednjobosanskog četničkog korpusa, jačine 135 četnika,⁴⁷¹ dobile su zadatak od Nemaca da brane Klačnice u pravcu Prnjavora i Banjaluke sa severoistoka prema Trapistima.
 Sa zaštitnom jedinicom bosansko-krajiškog četničkog korpusa bilo je preko 1.000 četnika na južnoj, jugozapadnoj i zapadnoj periferiji Banjaluke i sa 1.000 četnika na istočnoj i severoistočnoj strani grada bilo je ukupno 2.000.

C. Njemačke snage⁴⁷²
U uporištu Banjaluka: pripadnika raznih jedinica i ustanova 4.131.
U uporištu Prijedor: pripadnika 373, nemačke »Tigar« divizije 1.800.
U uporištu Bosanska Gradiška: pripadnika nemačke policije 280.
U uporištu Gornja, Srednja i Donja Topola: pripadnika nemačke policije 640.
U uporištu Bosanski Aleksandrovac: pripadnika nemačke policije 100.
U uporištu Junuzovci: pripadnika nemačke policije 100.
U uporištu Maglajani: pripadnika njemačke policije 60.
U uporištu Laktaši, pripadnika njemačke policije 30.
 U uporištu na aerodromu Zalužani: oko 600 Nijemaca, ustaša i domobrana.

Na osnovu zapovjesti 5. korpusa, Stab 4. divizije izdao je 29. decembra svoju zapovjest za napad i to za prvu borbenu grupu, kojom je komandovao Stab 4. divizije. Zapovjest je izvodno glasila.⁴⁷³

... »Snage 13. krajiške brigade sa 3 bataljona, protivkolskim topom i minerskim odjeljenjem prolaze neprimjetno kroz spoljnu odbranu grada, između Petrićevca i potoka Crkvine i prodiru bez borbe do žandarmerijskog puka, odakle se munjevitom razvijaju u manje udarne grupe za likvidaciju neprijateljskih uporišta: u zgradi Sokolskog doma, žandarmerijskog puka i ostalih.

Snage 6. krajiške brigade sa 3 bataljona protivkolskim topom i minerskim odjeljenjem prolaze neprimjetno kroz spoljnu odbranu grada između Petrićevca i kote 181 prodirući do željezničke pruge odakle se razvijaju u 2 udarne grupe daljeg prodora. Sa jednim bataljonom očistiti uporišta spoljne odbrane Rakovačke Bare, a potom svim snagama prodirati ka kasarnama i uporištima u najstrožijem centru grada. Na-

«1 AVII, k. 217, reg. br. 46/3.

472 AVII NAV-N-T-314, Roll 583/980.

473 AVII, k. 766, reg. br. 35/9.

ročitu pažnju obratiti na iznenadni napad i munjeviti nalet na vozni park i tenkove u aleji između logora Kulina Bana i centra grada.

Snage 3. ličke brigade likvidiraju neprijateljski aerodrom vi Zalužanima sa 2 bataljona, a sa 2 bataljona postavljaju zasjedu na cesti Ivanska-Banjaluka na liniji kota 320-248-274 i spriječavaju prodor neprijatelja prema Banjaluci. Ujedno sa Sanskim NOP odredom izvršiti demonstrativni napad na neprijateljsko uporište u Ivanjskoj. Pokidati prugu i telefonsku liniju između Ivanjske i Banjaluke.

Snage Sanskog NOP odreda na liniji kota 219 (Sevsko groblje) kota 289 i kota 310 napadaju na prugu. Ivanjska-Omarska kojih ruše, spriječavaju prodor neprijatelja od Prijedora preko Omarske prema Ivanjskoj držeći čvrsto vezu i sadejstvo na desnom krilu sa 3. ličkom brigadom. Ulijevo održava vezu sa snagama 8. krajiške NOU brigade u selu Busnovima.

Prvi artiljerijski divizion sa vatrenih položaja između Gradine i kote 329-377-251 tuče neprijateljska uporišta u centru grada Banjaluke: »Kastel«, Logor Kulina Bana i druga uporišta po traženju štabova brigada. Protivkolske topove 52 nini sa municijom držati u pripravnosti, kako bi mogli što brže biti upućeni na date im zadatke odnosno pridodati brigadama. . .«

Sve jedinice 4. krajiške divizije, osim Podgrmečkog i Drvarsko-petrovačkog odreda, učestvovala su u prvoj banjalučkoj operaciji. Uz 3. ličku i 13. krajišku brigadu, 4. divizija imala je ukupno oko 6.000 boraca, i činila oko 55% ukupnih snaga 5. korpusa. Sve jedinice, koje su učestvovala u operaciji, bile su jačine ukupno oko 11.705 boraca i starješina, i to: 4. divizija 3.904, 10. divizija (13. krajiška brigada) 1.442, 11. divizija 2.908, Udarni odred 425, 3. krajiška proleterska brigada 1.626, 3. lička brigada 1.200 i 1. i 2. artiljerijski divizion 200 boraca.

Brojno stanje 5. korpusa na dan 15. decembra 1943. bilo je 14.974 boraca. U banjalučkoj operaciji učestvovalo je 8.879 ili 60% snaga 5. korpusa. U uslovima kada je 5. korpus sa Podgrmečkim i Drvarsko-petrovačkim odredom obezbjeđivao slobodnu teritoriju u dolini Une, a glavnina snaga 10. krajiške divizije i dalje vodila borbe u dolinama Bosne i Neretve, može se zaključiti da je 5. korpus sve preostale snage odvojio za banjalučku operaciju.

Neprijateljeve snage na prostoru Prijedor (uključno) — Banjaluka — Bosanska Gradiška bile su: 7.201 Nijemac, 1.940 ustaša i domobrana i 2.000 četnika. Ukupno: 21.141 neprijateljev vojnik.

Neprijateljeve snage bile su skoro dva puta brojno jače od snaga 5. korpusa.

Sve jedinice 1. grupe 5. korpusa bile su 30. decembra u pripremi za napad na slijedećem prostoru: 6. brigada u rejonu Slavići, 3. lička brigada u rejonu Stratinska, 13. krajiška brigada u rejonu Radmanići — Slivno.

Prosječna udaljenost jedinica od Banjaluke bila je 20 km. Isto toliko i od najjačeg spoljnog uporišta odbrane Banjaluke, Ivanjske.

Sanski odred, posjeo je položaje ispred 6, 3. i 13. brigade u selima Pervan, Subotica i Borkovići. Ta sela udaljena su svega 10 km od Banjaluke. Štab 4. divizije dao je ovom odredu zadatak da obezbjedi odmor i spavanje, noću 30/31. decembra, jedinicama 1. grupe.

Treća krajiška proleterska brigada razmjestila se u Sitnici i Čađavici pod zaštitom jedinica Udarnog odreda.

Sa istočne i sjeveroistočne strane grada, pristizale su snage 11. divizije na teren Črnog vrha i donjeg toka Vrbanje.

Četrnaesta srednjobosanska brigada napala je njemačke i četničke snage u Drugovićima, protjerala ih i do 30. decembra došla do Klašnica u dolinu Turjanice i rječice Crkvine, gdje je porušila mostove i zapriječila cestu Klašnice — Prnjavor.

Tajnost priprema napada, ma koliko da je čuvana, nije se mogla prikriti, jer su Nijemci radio-prislušnom službom, agenturnom službom i preko četnika otkrili početak napada.

Koliko je njemačka komanda bila redovno obavještavana o pripremama za napad na Banjaluku, pokazuju izvodi iz samo nekoliko izvještaja:

... »Na dan 29. decembra 1943. godine javio je agent (V-Mann) da će komunisti 31. 12. 1943. ili 1. 1. 1944. izvršiti napad sa juga, jugozapada i zapada na Banjaluku planski i uz pomoć njihovih simpatizera u gradu.⁴⁷⁴ Istog dana jedna nepoznata seljanka donjela je pismo jednog partizana u Banjaluku u kojem on piše majci da ga očekuje uskoro u gradu i da će se vidjeti.

30. decembra iz nepoznatih izvora (S. Qu) javljeno je komandi 2. oklopne njemačke armije da je 5. korpusu 28. decembra potčinjena jedna nepoznata jedinica. Ovoj jedinici štab 5. korpusa uputio je 60 mina. Štab 5. korpusa javio je ovoj jedinici da je krenuo kurir sa zapovješću prema njima i da će stići 28. decembra«, (odnosi se na 3. krajišku proletersku brigadu. D. K.) ... »Na 31. 12. otpočela je 12 krajiška NOU brigada napad protiv korpusa Tešanovića (odnosi se na Srednjobosanski četnički korpus pod komandom Laze Tešanovića) ...«

... »Prnjavorskom NOP Odredu je naredeno da maršuje pravo na Klašnice i iz pokreta napadne korpus Tešanovića...«

U sljedećem dokumentu navode se podaci četnika:⁴⁷⁵

... »30. 12. 1943. godine: četnička grupa Tešanović koja od jučer vodi žestoku borbu u Hrvacanima, Drugovićima i Kokorima kao i u drugim selima sa 14. komunističkom brigadom i još nekim nepoznatim jedinicama javlja: namjere partizana u daljem prodoru magacin municije kod trapistanskog samostana, iznenadno razbiti četnike, a onda napasti Banjaluku...«

Obaveštajni oficir komande 15. brdskog nemačkog korpusa napisao je 30. decembra komandi 2. oklopne njemačke armije:⁴⁷⁶

... »Od Banjaluke 15 km sev. pravo na Klašnice napada 14. komunistička brigada u sadejstvu sa 12. slavonskom brigadom. Na osnovu sigurnog izvora u daljem nastupanju očekuje se napad na Banjaluku 31. 12. 1943. ili 1. 1. 1944. godine.«

Slično ovim, sticala su se 30. i 31. decembra još mnoga obavještenja.

Komanda njemačkog 15. brdskog korpusa je 30. decembra, poslije demonstrativnog napada 14. srednjobosanske brigade na Klašnice, naredila prvi stepen pripravnosti. Međutim, pripreme za odbranu Banjaluke počele su znatno ranije (26. decembra).

474 AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/891.

475 AVII, NAV-N-T-314, Roll 563/1130

476 AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/985.

Komandant njemačkog 15. korpusa izdao je posebno naređenje za odbranu, s tim da se sve jedinice na uporištima opskrbe: municijom, rezervnim dijelovima, hranom, rezervama vode. Naredio je i provjeru svih utvrđenja.

Njemačkoj 373. diviziji naredio je da hitno obezbjedi komunikaciju Banjaluka — Prijedor i da najhitnije uputi dio snaga iz dolina Sane i Une za odbranu Banjaluke.⁴⁷⁷ Naredio je, također, da se iz Prijedora pošalje za Banjaluku pola tenkovske čete (ukupno 9 tenkova), a da sa tenkovima krene i komanda 383. puka njemačke 373. divizije, 1. četa 1. bataljona i protivtenkovska pukovska baterija.

Dan ranije, po naređenju Komande njemačkog 15. korpusa krenuo je iz rejona Bihaća za Banjaluku 3. bataljon 383. puka, s tim da stigne do 31 decembra.⁴⁷⁸ Taj bataljon vodio je 2 dana borbe u dolini Sane sa jedinicama 8. brigade i Kozarskog odreda. U Prijedor je stigao 31. decembra uveče.

General Lejzer naređuje 31. decembra u 20 sati njemačkoj 373. diviziji da 3. bataljon 383. puka mora do 1. januara na svaki način da se probije do Banjaluke.⁴⁷⁹

U 10 sati 31. decembra komandant njemačkog 15. brdskog korpusa održao je sastanak na kojem su bili: načelnik Štaba tog korpusa, komandant 3. policijske oblasti, nadžupan Stilinović, veliki župan-profesor Alić i vojnoupravni savetnik, doktor Vestfal.

General Lejzer je svima saopštio da od 31. decembra zavodi ograničeno kretanje (policijski čas) i to od 20 sati uveče do 6 sati ujutru. Njemačke patrole hapsiće sve koje zateknu na ulicama. Prozori i vrata moraju biti zatvoreni i zamračeni, inače će njemačke patrole pucati.

Poslije podne 31. decembra Komanda njemačkog 15. korpusa naredila je da se pošalju jača izviđačka odjeljenja prema sjeverozapadu, zapadu i jugozapadu — odakle se očekivao dolazak glavnih snaga 5. korpusa. Specijalna jedinica *Bekel* u samostanu Petričevac, dobila je zadatak da prodre do 4. divizije, utvrdi stvarne snage i brzo se povuče natrag u Banjaluku. Međutim, naišla je na jedinice Sanskog odreda, koje su je iznenada napale, ubile dva i ranile devet pripadnika te grupe. Komandant 3. policijske oblasti održao je sastanak sa četničkim komandantima i dao im zadatak da vode upornu borbu s partizanima sve do ivice grada, a da sam grad brane zajedno s ustašama, jer, ionako, nemaju kuda da se povlače. Nijemci će im pomagati udarnim grupama i tenkovima. Naređeno je da najjača 3. četnička brigada, odmah krene sa terena Crnog vrha u pravcu Vrbanje.

Na sjevernoj periferiji grada u kvartu zvanom *Bojica han*, nalazile su se utvrđene zgrade vojne bolnice, pretvorene u jako uporište.

477 AVII, NAV-N-T-314, Roll 561/103.

478 AVII, NAV-N-T-314, Roll 561/104,

479 AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/964.

Dalje, u pravcu juga, bile su utvrđene slijedeće zgrade: zgrada *Preparandije* (učiteljske škole) udaljena oko 200 metara od vojne bolnice; blok zgrada kod *Kraljevog druma* — oko 50 metara od učiteljske škole; blok zgrada u fabrici duvana — od *Kraljevog druma* oko 100—150 metara.

Čvorovi odbrane u najstrožijem centru grada bili su: zgrada bivše divizijske komande (sadašnja zgrada ahriva i muzeja), preko puta zgrada pozorišta i, istočno od nje, zgrada 2. osnovne mešovite škole. Zatim zgrada banskih dvora, banske uprave (dve najveće zgrade u Banjaluci, koje su sada skupština opštine i dom kulture) i zgrada hipotekarne banke.

Južnije od tog čvora odbrane, pretvorene su privatne zgrade bivših vlasnika Poljokan i hotel *Palas* u zasebni čvor i uporište odbrane.

Sa zapadne strane glavne ulice, pretvorena je u uporište zgrada hotela *Bosna*, zatim zgrada Komande 3. žandarmerijskog puka i zgrada *Sokolane*. To su bile isturene tačke u sistemu odbrana.

Najjužnija uporišna tačka odbrane izgrađena je u bloku oko zgrada zatvora *Crna kuća*.

Kameni most u centru grada branile su jake njemačke snage iz uporišta, srednjovjekovne tvrđave *Kastel* s lijeve strane Vrbasa, a sa desne utvrđena je bila školska zgrada bivše trgovačke akademije.

Drveni most kod Pilane branile su snage raspoređene u pilani. Željezni most preko Vrbasa u Trapistima branile su jake snage raspoređene s obje strane podjednako, kako u Trapistima na desnoj obali Vrbasa tako i na lijevoj obali.

Prema sjeveru, izgrađena je vrlo jaka zaprečna linija u Banjalučkom polju. Tu su kasarne logora *Kulina Bana* i tu su bile najbrojnije snage.

Ulicom od ovog logora zvanom *Vrbas* aleja u pravcu strogog centra grada, sve su kuće bile utvrđene za odbranu. Posebno je izgrađen veliki čvor odbrane od: zgrade komande aerodroma, bivše vladikine kuće i zgrade puta. Na tom čvoru postavljene su i najjače pokretne rezerve, kako prema zapadu tako i prema sjeveru, jugu i istoku, jer je u sistemu odbrane taj čvor zauzima centralno mjesto. Tu je bilo i 9 tenkova iz 373. divizije namenjenih za protivudare i 6 tenkova za neposrednu ličnu zaštitu komandanta njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa.

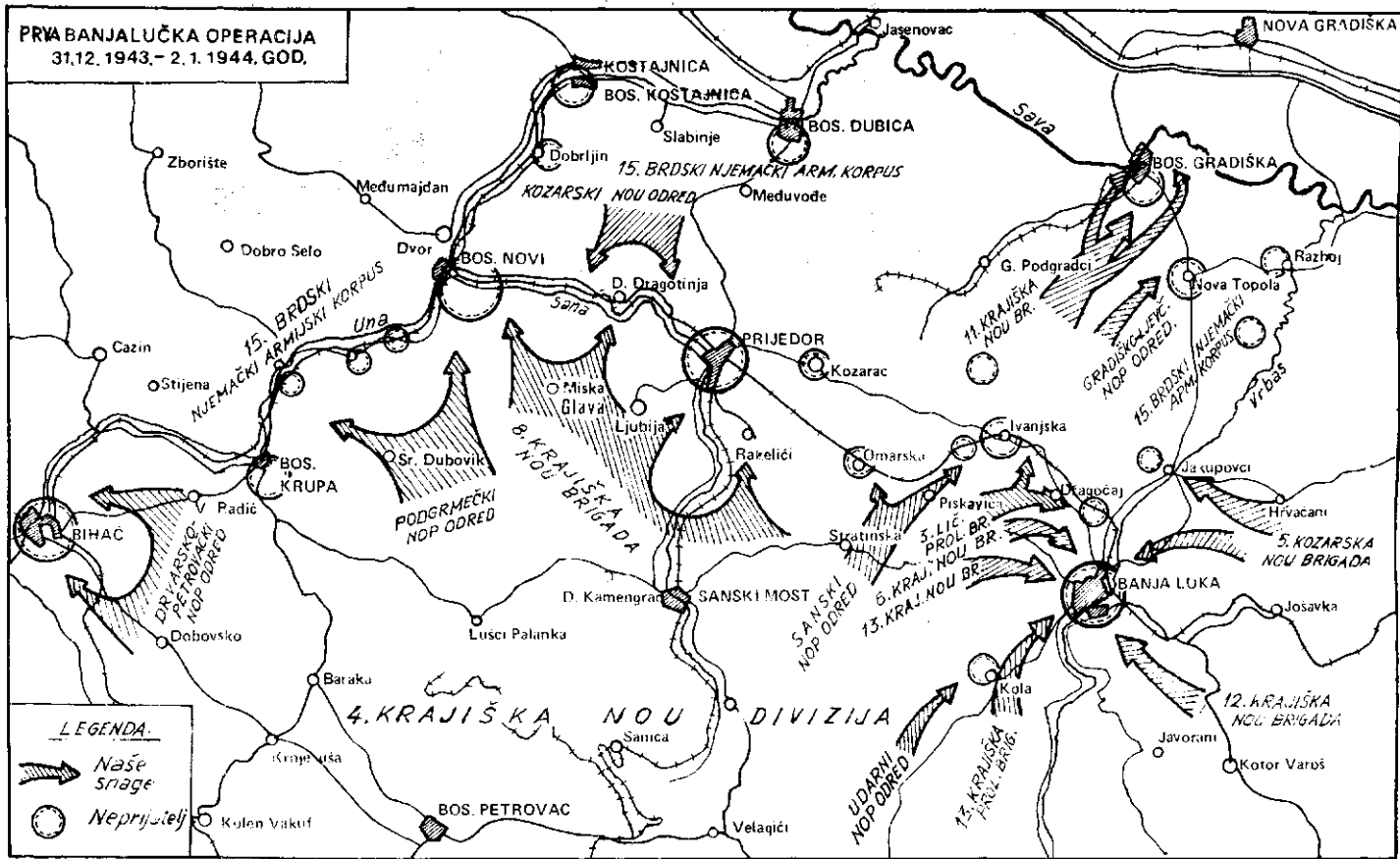
U sistemu odbrane pored posadnih trupa, formirane su i jurišne grupe i odredi, da napadaju tamo gdje partizani prodru i naruše sistem odbrane.

Sve njemačke i kvislinške jedinice, sva oruđa i oružja i tenkovi, sve je bilo spremno već u 20 sati za odbranu grada.

POČETAK NAPADA I BORBE U BANJALUCI

Komanda njemačkog 15. korpusa naredila je 31. decembra ujutru da avijacija nadleće pravce sa jugozapada, zapada i sjevera i da bombarduje i mitraljira partizanske kolone. Na pravcu Slavička — Banjaluka kod Jošikove vode, njemački avioni su oko podne otkrili kolonu jedinica 6. brigade, napali je bombama i vatrom iz mitra-

PRVA BANJALUČKA OPERACIJA
31.12. 1943. – 2. 1. 1944. GOD.

Prva banjalučka operacija

ljeza, zbog čega je ta brigada zakasnila 90 minuta od predviđenog početka napada. U 14 sati, 5 njemačkih aviona napalo je istočno od Meline kolonu 13. krajiške brigade. Poginula su 2, a ranjeno 8 Jb₀-raca, svi iz 4. bataljona. Ova brigada je stigla na polazne položaje za napad u 22.20 sati.

U 3. krajiškoj proleterskoj brigadi poginula su 2, a ranjeno 5 boraca. Prvi bataljon 3. brigade oborio je jedan avion sa 3 člana posade.

Prve su u napad krenule jedinice 11. divizije. U 22 sata 1. bataljon 5. kozaračke brigade sa dvjema četama 2. bataljona, napao je Trapište. Uporište je branilo 300 Nijemaca i SS-jedinica. Naglim naletom Nijemci su bili potisnuti iz prvih kuća, ali su se i dalje ogorčeno branili. Veće kuće bile su povezane međusobno podzemnim hodnicima. Nastala je borba ispod zemlje. Partizani su bili vičniji borbi u mraku. Na spratovima se vodila borba za svaku sobu. Nijemci su do zore likvidirani bombama i benzinskim flašama. U zoru je prestao svaki otpor. To je bio djelimični uspjeh, jer je zauzeta samo upravna zgrada. U toku dana zauzet je i cijeli samostan.

I 12. krajiška brigada krenula je u napad 31. decembra u 52 sata. Glavni zadatak bio je ovladati jugoistočnom periferijom grada — Rebrovcem, stići do Vrbsa i dijelom snaga zauzeti rebrovački most, a glavnim snagama stići preko betonskog mosta do tvrđave *Kastel*.

U prodoru prema betonskom mostu, jedinice 12. brigade uništile su neprijateljevu posadu u policijskoj karauli i naišle na otpor, posade u školskoj zgradi bivše Trgovačke akademije. Njemački tenkovi pokušali su da pređu betonski most i pomognu svojoj posatiji. Odbijeni su. Borci su žestokim jurišem upali u zgradu i primorci preživjele Nijemce i ustaše da se predaju. Predalo se 89 vojnika, lo oficira i 10 službenika raznih njemačkih obavještajnih službi. Plijen: 110 pušaka, 8 pištolja, 5.000 metaka, 250 ručnih bombi, 7 radio-stanica.

Lijevo od 12. brigade, sa zakašnjenjem od jednog sata, napala je 3. krajiška proleterska brigada na posadu u Gornjem Šeheru. Nalotom u dvije kolone, glavnom niz kotlinu Vrbsa, pomoćnom preljo Šibova i Lauša, 3. proleterska brigada je za sat vremena pregazila sva neprijateljeva uporišta do tvrđave *Kastel* i hotela *Palas*.

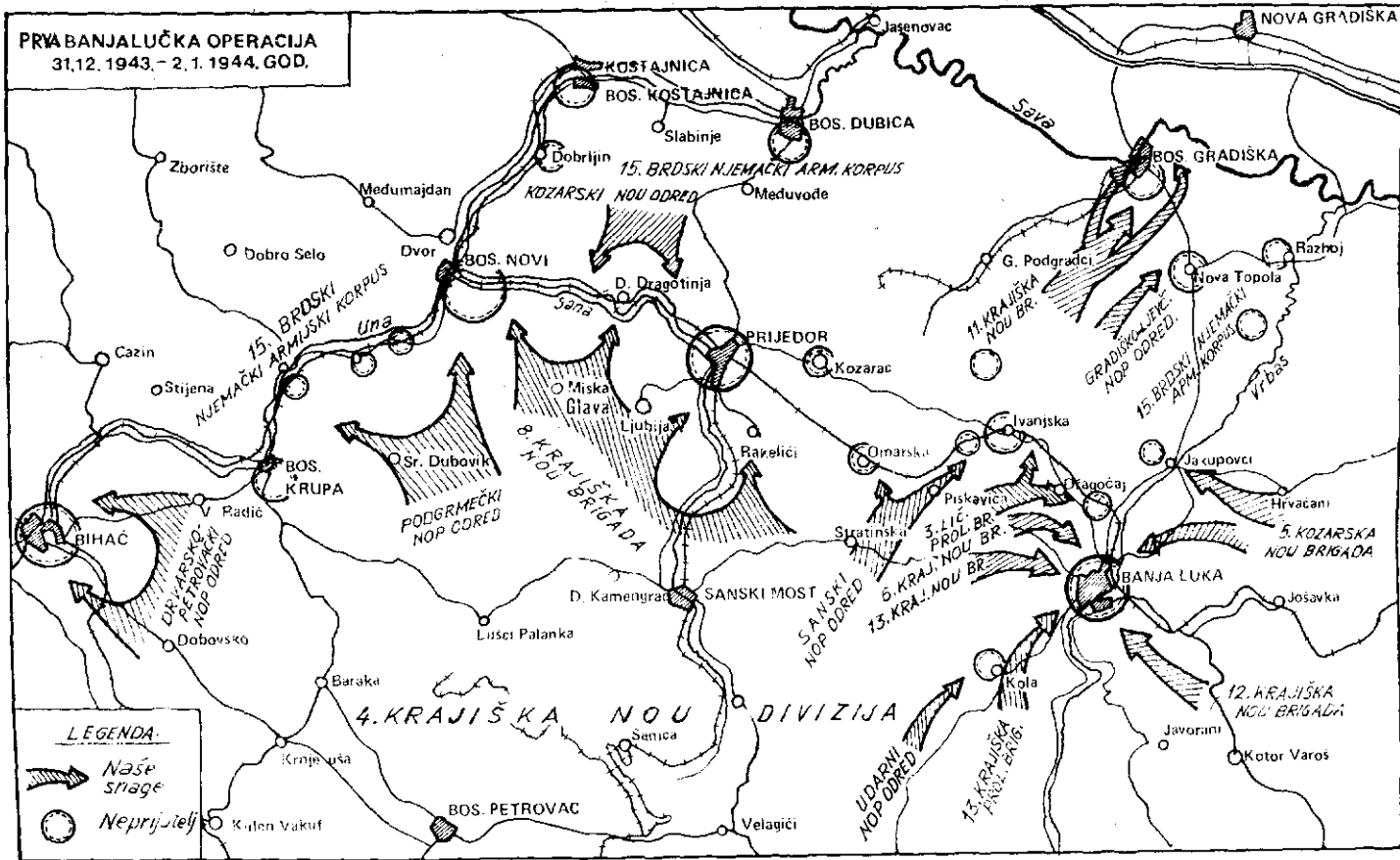
Do 24 sata, južni dio grada bio je oslobođen.

Četničke predstraže na južnom obodu grada bile su raspršene na sve strane. Pronađeno je 12 četničkih leševa i leš četničkog komandanta bataljona. Zarobljeno je 15 četnika. U pomoć razbijenim četnicima, ustašama i domobranima poslala je grupa tenkova, ali, čim je prvi uništen, ostali su se vratili. Borba se produžila i u toku noći.

Ujutru, Nijemci su krenuli u protivnapad tenkovima i 3. proleterska brigada ih je razbila.

U ostalim dijelovima grada 1. januara 1944. nije bilo većih borbi. Nijemci su se skoncentrisali prema 3. proleterskoj i 12. krajiškoj brigadi, ali bez većeg uspjeha.

PRVA BANJALUČKA OPERACIJA
31.12. 1943. - 2. 1. 1944. GOD.

Prva banjalučka operacija

ljeza, zbog čega je ta brigada zakasnila 90 minuta od predviđenog početka napada. U 14 sati, 5 njemačkih aviona napalo je istočno od Meline kolonu 13. krajiške brigade. Poginula su 2, a ranjeno 8 boraca, svi iz 4. bataljona. Ova brigada je stigla na polazne položaje za napad u 22.20 sati.

U 3. krajiškoj proleterskoj brigadi poginula su 2, a ranjeno 5 boraca. Prvi bataljon 3. brigade oborio je jedan avion sa 3 člana posade.

Prve su u napad krenule jedinice 11. divizije. U 22 sata 1. bataljon 5. kozaračke brigade sa dvjema četama 2. bataljona, napao je Trapiste. Uporište je branilo 300 Nijemaca i SS-jedinica. Naglim naletom Nijemci su bili potisnuti iz prvih kuća, ali su se i dalje ogorčeno branili. Veće kuće bile su povezane međusobno podzemnim hodnicima. Nastala je borba ispod zemlje. Partizani su bili vičniji borbi u mraku. Na spratovima se vodila borba za svaku sobu. Nijemci su do zore likvidirani bombama i benzinskim flašama. U zoru je prestao svaki otpor. To je bio djelimični uspjeh, jer je zauzeta samo upravna zgrada. U toku dana zauzet je i cijeli samostan.

I 12. krajiška brigada krenula je u napad 31. decembra u 22 sata. Glavni zadatak bio je ovladati jugoistočnom periferijom grada — Rebrovcem, stići do Vrbasa i dijelom snaga zauzeti rebrovački most, a glavnim snagama stići preko betonskog mosta do tvrđave *Kastel*.

U prodoru prema betonskom mostu, jedinice 12. brigade uništile su neprijateljevu posadu u policijskoj karauli i naišle na otpor posade u školskoj zgradi bivše Trgovačke akademije. Njemački tenkovi pokušali su da pređu betonski most i pomognu svojoj posadi. Odbijeni su. Borci su žestokim jurišem upali u zgradu i primorali preživjele Nijemce i ustaše da se predaju. Predalo se 89 vojnika, 10 oficira i 10 službenika raznih njemačkih obavještajnih službi. Plijen: 110 pušaka, 8 pištolja, 5.000 metaka, 250 ručnih bombi, 7 radio-stanica.

Lijevo od 12. brigade, sa zakašnjenjem od jednog sata, napala je 3. krajiška proleterska brigada na posadu u Gornjem Seheru. Naletom u dvije kolone, glavnom niz kotlinu Vrbasa, pomoćnom preko Šibova i Lauša, 3. proleterska brigada je za sat vremena pregazila sva neprijateljeva uporišta do tvrđave *Kastel* i hotela *Palas*.

Do 24 sata, južni dio grada bio je oslobođen.

Četničke predstraže na južnom obodu grada bile su raspršene na sve strane. Pronađeno je 12 četničkih leševa i leš četničkog komandanta bataljona. Zarobljeno je 15 četnika. U pomoć razbijenim četnicima, ustašama i domobranima pošla je grupa tenkova, ali, čim je prvi uništen, ostali su se vratili. Borba se produžila i u toku noći.

Ujutru, Nijemci su krenuli u protivnapad tenkovima i 3. proleterska brigada ih je razbila.

U ostalim dijelovima grada 1. januara 1944. nije bilo većih borbi. Nijemci su se skoncentrisali prema 3. proleterskoj i 12. krajiškoj brigadi, ali bez većeg uspjeha.

Jedinice prve grupe pod komandom Štaba 4. divizije, počele su sa napadom u 22.30 sati. Prvi artiljerijski divizion iz reojna sela Prnjavora, otvorio je vatru na banske palate, hotel Palas i tvrđavu *Kastel*. U 22.20 sati napala je 13. krajiška brigada. U prvom jurišu uništeno je nekoliko neprijateljevih uporišta na periferiji grada. Lijevo krilo 13. brigade stiglo je do hotela Bosna. Njemački tenkovi odbacili su partzane do obližnjih kuća.

Prvi bataljon 13. brigade stigao je do zgrade žandarmerijske pukovnije, blokirao je i, nastavio dalje do željezničke stanice. Desno krilo stiglo je do zgrade Sokolane, pošto je prethodno zauzelo zgradu Higijenskog zavoda i okolne kuće.

Pošto nije uspjela da zauzme zgradu hotela Bosna, žandarmersku pukovnicu i Sokolanu, 13. brigada povukla se u zoru u Pavlovac.

Sjeveroistočni dio grada, na lijevom krilu 13. brigade, napala je sa izvjesnim zakašnjenjem 6. krajiška brigada. Tri bataljona prodrli su u grad, a jedan je uništio neprijateljevo uporište u Petrićevcu i rudniku Rakovačke bare.

Najveća borba vodila se na glavnoj odbrambenoj liniji, na istočnoj strani glavne ulice, u uporištima Vojne bolnice, zgrade Preparandije i kuća oko *Kraljevog drum*a. Na svaki juriš boraca 6. brigade, Nijemci i ustaše su odgovarali kontrajurišem uz pomoć tenkova. Pred zoru, snage 6. brigade povukle su se u selo Motike.

Te noći i 3. lička brigada napala je aerodrom Zalužani, Aerodrom je bio stalno osvijetljen reflektorima. Nisu uspjeli da ga zauzmu.

Borci Sanskog odreda pokidali su oko željezničke stanice Ivanjske 3 km pruge, porušili sve telefonske stubove i pokidali žicu. Demonstrativno su napali neprijatelja u Ivanjskoj.

Osma krajiška brigada je noću 31. decembar/1. januar pokidala prugu između Bosanskog Novog i Prijedora u dužini od 500 metara. Neprijatelj je pokušao da popravi prugu. Nateran je u bjekstvo.

Jedanaesta krajiška brigada napala je noću 31. decembra 1943. na 1. januara 1944. neprijateljevo uporište u Bosanskoj Gradiški. Napad je počeo u 20 sati, tako što je 1. bataljon napadao sa zapadne srtane niz rijeku Savu, 2. bataljon cestom Bosanska Dubica — Bosanska Gradiška, 4. bataljon cestom Banjaluka — Bosanska Gradiška, a 3. bataljon sa istočne strane uz rijeku Savu.

Svi bataljoni prodrli su u Bosansku Gradišku u jednom naletu i oslobodili grad osim nekoliko kuća ograđenih žicom oko pontonskog *mosta na Savi*. Nijemci su, *inače*, pridavali poseban značaj tom mostu, radi prebacivanja jedinica sa sjevera ka jugu, i obratno.

U Bosanskoj Gradiški bilo je ukupno oko 3.125 neprijateljevih vojnika, od kojih je u Gornjoj, Srednjoj i Donjoj Topoli i Bosanskom Aleksandrovcu bilo raspoređeno 900.

Na Gornju, Srednju i Donju Topolu napao je demonstrativno Gradiško-ljevcanski odred, koji je 6 puta brojno bio slabiji od ne-

prijateljevih snaga, ali je, i pored toga, prikovao nerpijatelja da ne bi krenuo u pomoć njemačkim i ustaško-domobranskim snagama u Bosanskoj Gradiški ili u Banjaluci.

U međuvremenu Komanda njemačkog 15. korpusa slala je svakog časa, jedan za drugim, telegramom izvještaje o situaciji tražeći pomoć.⁴⁸⁰

Komandi 2. oklopne njemačke armije (telegram)
u 3.35 časova 1. januara 1944. godine

Uporište Gornji Seher jugozapadno Banjaluka od domobrana napušteno. . . Banditi doprli do sjeverne ivice grada i sjeverozapadno. U protivudaru odbačeni. Ponovo napad na Gornji Seher jugozapadno Vrbas sa ponovo dovedenim pojačanjima. U samostanu Trapisti (5 km sev. ist. Banjaluka) borba sa prodirućim bandama. Sa uporištem Karanovac i Čelinac nema veze. Na aerodromu opet mir. Topola napadnuta, nema obavještenja od njih. Domobrani nervozni i nesigurni. Tenkovi na mjestu, nema bojazni. Načelnik štaba Faferot, pukovnik.

Telegram 1. januar u 4.15 časova
Komandi 2. oklopne njemačke armije
Koncentrisane bande sa teškim naoružanjem napale aerodrom
Korpusni štab u premještaju, pokretu (*Im Gange*).

Telegram 1. januara u 5.45 časova
Komandi 2. oklopne njemačke armije
Noćni napad na Topolu odbijen. Aerodrom bez štete.

U 9.45 časova nadporučnik Rihter iz radnog štaba Hinevald: ; i
Četnici javljaju da 2 batljona bandita s one strane obale Vrbasa nastupaju iz Vrbanje pravo na Banjaluku. Moli se dejstvo avijacije.

Telegram 1. januara u 10.00 časova
Komandi 2. oklopne njemačke armije
Neprijateljska vatra iz teškog oružja također topova na Banjaluku.
Ovamo što prije da se probije i ostane 901. motorizovani puk.

Telegram 1. januara u 10.55 časova
Komandi 2. oklopne njemačke armije
Od 10.40 časova novi neprijateljski napad na aerodrom.

Telegram 1. januara 10.56 časova
Komandi 2. oklopne njemačke armije
Nema veze sa Zagrebom. Molim njemačkog opunomoćenog generala hitno orijentisati sa situacijom.

Faferot načelnik štaba
15. brdskog armijskog korpusa

Prvog januara 6. brigada se odmarala u selu Motikama pripremajući se za novi napad. Trinaesta krajiška brigada odmarala se u Pavlovcu pripremajući se, također, za napad. Treća proleterska brigada držala je položaje u centru grada opsjedajući tvrđavu *Kastel* sa zapadne strane i hotel *Palas* sa jugozaipadne. Dvanaesta krajiška brigada držala je pod kontrolom most preko Vrbasa u centru grada i tvrđavu *Kastel*. Peta i 14. krajiška brigada zaposjele su položaje na desnoj obali Vrbasa, od ušća Vrbanje u Vrbas do Klačnica.

⁴⁸⁰ AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/960, NAV-N-T-314, Roll 558/973, NAV-N-T-314, Roll 558/969, NAV-N-T-314, Roll 563/963, NAV-N-T-314, Roll 558/951.

U međuvremenu, i pored stalnih poziva za pomoć od Komande 15. korpusa, Komanda 2. oklopne armije, iako shvata ozbiljnost situacije, nema dovoljno snaga, pošto su njene sve raspoložive jedinice bile zauzete operacijama u istočnoj Bosni. Međutim, 27. decembra obavještajni oficir upoznaje generala Rendulica, da su dešifrovanjem radio-depeša otkrili naređenje Štaba 5. korpusa 11. krajiškoj diviziji da se pripremi za napad na Banjaluku 31. decembra 1943. na 1. januara 1944. Sticala su se i četnička obavještenja, koja su se, također, pokazala tačnim. Više nije bilo sumnje. Situacija je postala kritična.

Prateći borbu svojih jedinica u istočnoj Bosni, general Rendulic utvrdio je da se u tom momentu vode najžešće borbe sa jedinicama NOV i POJ da bi se odbacile što dalje od Drine, tj. od granice Srbije.

Glavne snage: 1. brdska, 7. SS, 369. legionarska divizija i 1. rezervni lovački puk, sa svim ustaško-domobranskim snagama, bile su u dolini Krivaje na području Kladnja, Olova, Vareša, Breze i Borovice.

U sjeveroistočnoj Bosni je borbena grupa *Brauner* u sastavu: napadna grupa 187. rezervne divizije, 901. oklopni puk, 92. motorizovani puk, 2. motorizovani divizion 51. artiljerijskog puka i 3. bataljon 5. SS policijskog puka, nastupaju od 20. decembra iz rejona Zvornika preko planine Majevice i dolinom Posavine prema rijeci Bosni. Stigla je 27. decembra do Trebave.⁴⁸¹

Razmislivši o situaciji, general Rendulic, iako potpuno svjestan kakve su posljedice kada se prekine operacija tako širokih razmjera, zna da izlaza nema. Predlaže komandantu Jugoistoka da prekine operaciju u istočnoj Bosni da bi nastavio operaciju u Bosanskoj krajini. Feldmaršal Vajks se složio. Moralo je da se odbrani Banjaluka.

Komandant njemačke 2. oklopne armije naredio je 28. decembra 901. oklopnom i 92. motorizovanom puku da se prebace u Slavoniju i tamo čekaju dalja naređenja.

Na mjestu prikupljanja nalazilo se oko 500 kamiona i 50 tenkova. Međutim, nije bilo dovoljno pogonskog goriva. Naređuje se da se sve raspoloživo gorivo preda 901. puku, koji mora da krene 1. januara u pomoć posadi u Banjaluci. Također, i 92. motorizovani puk mora da dobije gorivo najkasnije za jedan dan, da bi i on krenuo za Banjaluku.

Iz Banjaluke su stalno stizale depeše i pozivi za pomoć. Najdramatičniji je poslan 1. januara.⁴⁸²

»Opkoljeni smo sa svih strana — partizani zauzeli pola grada, ako nam u toku dana ne dođe pomoć, Banjaluka će proći kao i ostali garnizoni. ...«

Komanda njemačke 2. oklopne armije reaguje i naređuje 901. motorizovanom puku da odmah krene. To je naredila i 92. motorizovanom puku, koji odgovara da zbog pomanjkanja goriva može da

⁴⁸¹ AVII, NAV-N-T-315, Koll 1556/454-9.

⁴⁸² AVII, k. 768, reg. br. 1-1/11.

krene tek za 5 dana. Komanda je naredila da se u toku jednog dana dopremi gorivo iz rezervi i da 92. puk mora da stigne najkasnije za dva dana u Banjaluku.

O tome je obavještena Komanda njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, kojoj je naređeno da po svaku cijenu održi Banjaluku dok pomoć ne stigne. Komanda 15. brdskog armijskog korpusa objedinjava komandovanje svih jedinica pod komandom 383. puka 373. divizije. Upotrebu tenkova u borbi, može da naredi samo Komanda 15. brdskog korpusa. Tenkovi na aerodromu Zalužani su pod komandom jedinica za obezbjeđenje aerodroma. Tenkovi se pripremaju za iduću noć, kada će se, vjerovatno, ponoviti napadi.⁴⁸³

Komanda 15. korpusa je u toku dana utvrđivala gubitke iz prethodne noći. Bili su veliki.⁴⁸⁴

U telegramu u 13.10 sati 1. januara, upućenog Komandi njemačke 2. oklopne armije, komandant 15. korpusa kaže:⁴⁸⁵

Stanje

... »Položaj u 12 časova:

Napad na aerodrom još je u toku. Nema mogućnosti uzletanja. Na grad pojedini udari iz teških oruđa. Ustaše u borbi oko zatvora na južnom dijelu Banjaluke razbijene. Specijalna jedinica »Kirhner« na sjeverois- točnoj ivici grada pod vatrom teškog oružja.

Sa uporišta Karanovac i Čelinac nema obavještenja ...«

Oko podne počeo je neprijateljev protivnapad prema Pavlovcu (13. krajiška brigada), ali se jurišna grupa vratila pošto je pretrpila veće gubitke. Oštećena 2 tenka.

Komanda 15. brdskog korpusa naređuje u 15 sati da uzlete izviđački avioni sa zadatkom da pronađu 901. motorizovani puk, koji je u to vrijeme bio u pokretu istočno od Slavenskog Broda sa 25 tenkova i 234 kamiona dobro naoružane pješadije. Komandant 15. korpusa istovremeno upućuje ojačanu motorizovanu četu na 20 kamiona prema Bosanskoj Gradiški, da pomogne 901. motorizovanom puku u prodoru prema Banjaluci. Tu četu, od oko 200 Nijemaca, dočekali su 2. i 4. bataljon 11. brigade oko 16 sati. Plotunskom vatrom zapalili su 4 kamiona, a ostali su umakli. Poginulo je i ranjeno više Nijemaca.

Avioni su se vratili sa izviđanja sa izvještajem da nigdje nisu primjetili kolonu 901. motorizovanog puka.

Komandant 15. korpusa naređuje da 6 tenkova izviđačkog voda budu stalno u pripravnosti. Trebalo se u kritičnom momentu probiti iz grada. U 17 sati šalje lično novi telegram Komandi 2. oklopne armije i Komandi njemačkog 5. SS korpusa, a posebno generalu Flepsu, zato što je zadržao duže pod svojom komandom 901. motorizovani puk.⁴⁸⁶

... »Nemam na raspolaganju rezervi da bih mogao pomoći snagama koje brane aerodrom ukoliko u pravi čas ne stigne 901. motorizovani puk.«

483 AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/964.

484 AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/954.

«5 AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/952.

486 AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/950.

Načelnik Štaba 15. korpusa u 17.45 sati šalje telegram Komandi njemačke 373. divizije sa naređenjem:⁴⁸⁷

»3. bataljon 383. puka mora se bezuslovno probiti u Banjaluku Prepoznajući signal (znak) bijela i crvena raketa.«

U 18.41 sati novo naređenje načelnika Štaba 15. korpusa.⁴⁸⁸

x »3. bataljon 383. puka koji je dostigao u pokretu prema Banjaluci do Piskavice, odmah bez zadržavanja preko Ivanjske da produži u Banjaluku.«

U međuvremenu snage Sanskog odreda i dijelovi 8. krajiške brigade potisli su 3. bataljon 383. puka natrag u Prijedor.

U 21.15 sati obavještajni oficir 15. brdskog korpusa šalje telegramom podatke Komandi njemačke 373. divizije na zahtjev 3. bataljona 383. puka.⁴⁸⁹

»Bataljon se mora probijati kroz prostor zaposjednut jačim snagama bandi sve do 6 km blizu Banjaluke. Stanje u Ivanjskoj nejasno. Vjerovatno su jače bande oko Ivanjske. Od Lauša zapadno od Banjaluke neprijatelj je također zaposjeo.«

U 22 sata Komanda njemačkog 15. brdskog korpusa obavještava Komandu njemačke 2. oklopne armije:⁴⁹⁰

»Od 20.00 časova vatra iz teških oružja sa sjeverozapada, zapada i jugozapada na grad. Više punih pogodaka na položajima i po tenkovima. Mnogo mrtvih i ranjenih.

Neprijatelj prodire u dijelove grada južno od ceste Bronzani Majdan-Banjaluka.

3. bataljon 383. puka u Omarskoj sa glavninom probija se natrag za Prijedor. Položaj Ivanjske (napad sa pravca jugoistoka u 15 časova izviđanjem iz aviona) nejasan. Veze pokidane.«

U 23 sata novi telegram Komandi 2. oklopne armije:⁴⁹¹

»Prodor bandi kroz sjevernu ivicu grada. Ulične borbe. Napadi na aerodrom i uporišta sjeverno i južno odbačeni.«

U 2 sata 2. januara 1944. komanda 15. korpusa javlja Komandi 2. oklopne armije:⁴⁹²

»Od 22.00 časa ponovni napad na Banjaluku. Protivnik mjestično prodire. Od 23. časa jača napad na aerodrom. Uporište je nemoćuće održati. Gdje je motorizovani puk?«

U 18 sati 1. januara, Štab 5. korpusa naredio je svim jedinicama da pređu u nov napad.

Trećoj proleterskoj brigadi naređeno je da se usmjeri na hotel *Palas*, kako bi olakšala proboj 6. i 13. brigadi sa zapada i sjeverozapada u strogi centar grada.

«7 AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/949.

«8 AVII, NAV-N-T-314, Roll 563/948.

489 AVII, NAV-N-T, Roll 558/994.

490 AVII, NAV-N-T, Roll 558/941.

491 AVII, NAV-N-T, Roll 558/975.

492 AVII, k. 1281, reg. br. 1/4.

Stabu 11. divizije naređeno je da jednom brigadom kod Rebrovca forsira Vrbas i udari neprijatelja u leđa i tako sadejstvuje snagama 6. i 13. krajiške brigade.

Prva je krenula u napad 13. krajiška brigada. Nijemci su u toku dana ponovno zaposjeli položaje na zapadnoj ivici grada. Trinasta brigada ponovno ih je potisla i prodrla u grad do utvrđenih zgrada žandarmerijske pukovnije, *Sokolane*, bolnice i hotela *Bosne*. U jedan sat noću, 2. januara, dovučena su 3 protivkolska topa od 52 mm. Likvidirano je nekoliko manjih neprijateljevih uporišta. Ujutru, 2. januara 1944, jedinice 13. brigade posjele su položaje za dnevnu borbu, održavajući stalnu vezu sa 3. proleterskom i 6. krajiškom brigadom.

U 20 sati 1. januara krenule su u napad i jedinice 3. proleterske brigade. Glavni cilj napada bio je uništiti neprijateljeve posade oko zatvora *Crna kuća* i u zgradi opštine (gradskog poglavarstva). Uporište oko zatvora *Crna kuća* branile su ustaše. Borci 3. proleterske brigade skoro su ih sve uništili. Komanda njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa napisala je da su ustaše u jednom naletu bandita (partizana) pregažene i da ih nigdje nema. Zatvor *Crna kuća* je zauzet i iz zatvora, prema izvještaju 3. proleterske brigade, oslobođeno je 207 zatvorenika.⁴⁹³ Njemačka policija u svom izvještaju od 3. januara obavještava Komandu 2. oklopne armije da su partizani odveli sa sobom 250 uhapšenih komunista, koje su držali kao taoce.

Borba ga posadom u zgradi Gradskog poglavarstva (opštine), bila je jedna od najžešćih. Zgrada se nije mogla osvojiti pješadijskim naoružanjem. Zato su na 100 metara udaljenosti dovezeni protivkolski topovi, koji su je porušili i zapalili.

Komandant 15. korpusa (pošto je dobio obavještenje da se 901. motorizovani puk približava Banjaluci), naređuje pokretnim rezervama u 9 sati, 2. januara da se pripreme i pređu u protivnapad pravcem: hotel *Bosna*, žandarmerijska pukovnija, Higijenski zavod, sa zadatkom da dođu do sela Pavlovca.

Oko 9,30 sati, Nijemci su, uz podršku tenkova, napali desno krilo 6. krajiške i lijevo krilo 13. krajiške brigade. Nekoliko neprijateljevih juriša preko katoličkog groblja razbijeno je kontrajurišima. Neprijatelj se poslije teških gubitaka povukao.

Stab 13. brigade iskoristio je zauzetost Nijemaca oko hotela *Bosne* i žandarmerijske stanice, pa je svim snagama napao *Sokolanu*. Oko 13 sati neprijatelj je uništen. U zgradi je nađeno oko 40 njemačkih leševa, pripadnika njemačke obavještajne službe i policije zloglasnog Gestapoa, i jednog od glavnih obavještajaca Vojne obavještajne službe *Abvera* — Hornbergera. Zarobljena su 73 pripadnika Gestapoa i policije. Za vrijeme borbi oko *Sokolane*, protivkolski topovi uništili su dva njemačka tenka.

Snage 11. krajiške divizije sa desne obale Vrbasa, na sektoru Rebrovca, napadale su sa 3. krajiškom proleterskom brigadom neprijatelja i noću, 1/2. i 2. januara do podne, kako bi olakšale položaj 6. i 13. krajiškoj brigadi 4. krajiške divizije.

Neprijateljstva odbrana bila je na pojedinim dijelovima razbijena. Još jedan snažan nalet i bili bi potpuno uništeni. O toj najtežoj situaciji od početka napada, lično je telegramom javio general Lejzer u 9,15 sati 2. januara, Komandi njemačke 2. oklopne armije.⁴⁹⁴

»Neprijateljski napad od sinoć nezadrživ. Gubici u tenkovima iz neprijateljskih protivtenkovskih topova. Položaj će biti objašnjen. Simpatizeri na strani partizana u narodu. Položaj aerodroma nejasan. Neznato mi je gdje je motorizovani puk.«

U to vrijeme 901. motorizovani oklopni puk vodio je borbu sa jedinicama 11. krajiške brigade kod Bosanske Gradiške.

Naime, toga dana ujutru, Štab 11. brigade dobio je podatke da su 1. januara uveče stigle u Bosansku Gradišku jake njemačke snage sa većim brojem tenkova. Da bi se sprečio njihov prodor do Banjaluke, odlučeno je da 11. brigada krene preko Mašića, Jazovca i Banjalučke Kozare do Klačnica, gdje će u tjesnacu, koji čine Vrbas i obronci Kozare, onemogućiti zaprječavanjem ceste proboj tenkova, a pješadiju dočekati i razbiti. Plan je bio dobar, ali ne i pravovremen.

Komanda njemačkog 901. oklopnog puka, odlučila je da odmah ujutru 2. januara krene za Banjaluku. Međutim, nije smjela da krene prije nego što obezbjedi most na Savi. Stoga je svim snagama krenula prema položajima 11. brigade. Brzim pokretom tenkova preko kolonije Dubrave jednim pravcem, a drugim preko Lužana, 901. motorizovani puk uspio je da odbaci 11. brigadu prema selu Grbavcima i da joj nanese osjetne gubitke od 9 poginulih i 8 ranjenih boraca.⁴⁹⁵

Vodeći borbu sa jedinicama 11. brigade, 901. oklopni puk bio je prisiljen da se u rejonu Bosanske Gradiške zadrži do 12 sati 2. januara. Za to vrijeme u Banjaluci bila je ugrožena i Komanda 15. brdskog korpusa.

U posljednjem momentu, u 13,15 sati stigao je 901. motorizovani puk. U prvom naletu uspio je odbaci snage 6. krajiške brigade iz sjeverozapadnog dijela grada, uz veće sopstvene gubitke. Međutim, u centru grada zadržala ga je 13. krajiška i 3. proleterska brigada. Snage 6. brigade zadržale su se na sjeverozapadnoj ivici grada, udarajući od Petrićevca u bok i leđa neprijatelju.

Uz snažnu podršku avijacije i upotrebom svih 25 tenkova, 901. motorizovani puk pokušao je da u jednom naletu povрати sve položaje u Banjaluci. Međutim, bio je zaustavljen uz velike gubitke.

Nezavisno od toga što 901. motorizovani puk nije povratio grad, javljeno je radio-depešom 2. januara u 14,30 sati zamjeniku vođe Rajha, Hajnrihu Himleru, da je grad deblokiran.⁴⁹⁶

Nijemci su sada imali 2.000 vojnika više i 25 tenkova. Oko 14 sati glavnom ulicom do centra, zatim kraj hotela *Bosne* krenulo je u napad 16 tenkova, a ostalih 10 ulicom *Alejom uzdisaja*. Dočekali su ih borci 13. krajiške brigade vatrom iz mitraljeza, protivtenkov-

494 AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/935.

495 AVII, k. 776, reg. br. 3/4.

496 AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/929.

skih pušaka i flašama benzina. Tri tenka su uništena, a ostali su se vratili ka hotelu *Bosna*.

Oko 15 sati, druga tenkovska kolona prodrla je ulicom *Aleja uzdisaja* do Higijenskog zavoda. U kućama s obje strane ulice nalazili su se borci 13. brigade. Čelni tenk je stao, kupola se otvorila, a tenkista pomolio glavu. Iz prve zgrade do tenka, s prvog sprata, posada je mitraljezom likvidirana. Ostali tenkovi su se vratili. Nijemci su do mraka ponovno bili saterani u svoja uporišta. Došlo je do čudne situacije. Nijemci su se povlačili ka centru grada u uporišta, a štabovi 13. krajiške i 3. krajiške proleterske pošto su dobili netačna obavještenja da neprijatelj jakim snagama opkoljava grad, povukli su se iz grada u obližnja brda. Jugozapadni i zapadni dio grada ostao je od 15 do 17 sati napušten.

Uvjerivši se da je obavještenje bilo netačno, štabovi 13. i 3. brigade naređuju povratak u grad. Nijemci su isto tako izviđali i utvrdili da u gradu nema partizana i krenuli sa 2 tenka da povrate *Sokolanu*, nadajući se da će pronaći nekoga od posade, a još više ih je zanimala arhiva Gestapoa.

Kada su prilazili Sokolani, naišli su borci 13. krajiške brigade i otvorili vatru. Bačeno je i više bombi. Tenkisti poučeni iskustvom iz posljednje borbe, povukli su se prvi, ostavljajući pješadiju. Potom su 13. krajiška i 3. krajiška proleterska brigada zaposjeli iste položaje.

Oko 20 sati 3. proleterska brigada napala je prema *Kaštelu* i hotelu *Palas*, a 13. brigada opkolila zgradu žandarmerijske pukovnije, dok je njen 1. bataljon prodirao prema hotelu *Bosni*.

U momentu kada se sve povoljno razvijalo, stiglo je naređenje Štaba 5. korpusa da se sve jedinice najhitnije povuku iz grada.

Operacija u donjim tokovima Vrbasa, Šane i Gomjenice potpuno je uspjela, odnosno postigla svoj cilj. Nijemci su morali prebaciti dio svojih snaga iz istočne Bosne u Bosansku krajinu.

Štabovi 13. krajiške i 3. proleterske brigade sa jedinicama napustili su grad u 4 sata 3. januara 1944.

Tek nakon povlačenja snaga 4. divizije 3. bataljon njemačkog 383. puka 373. divizije, prošao je od Omarske 3. januara preko Ivanjske za Banjaluku.⁴⁹⁷

Vrhovni komandant NOV i POJ bio je zadovoljan uspjehom prve banjalučke operacije, jer je njen cilj, da Nijemci prebace glavne snage iz istočne Bosne u Bosansku krajinu, bio postignut. Zato je Štab 5. korpusa 2. januara 1944. ujutru izdao naređenje pod br. 1 štabovima 4. i 11. divizije i Štabu 3. krajiške proleterske brigade o obustavljanju daljih borbi u gradu i o povlačenju jedinica na odmor. U tom dokumentu se navode, pored ostalog, rezultati ove operacije i daju novi zadaci jedinicama. Naređenje u cjelini glasi:

»Štabovima IV Divizije

XI Divizije

III Krajiške proleterske brigade

Danas je neprijatelj uspio da se probije sa 6 — 10 tenkova u grad — sa pravca Gradiške ili Prijedora, što još nismo utvrdili.

497 AVII, k. 1628. reg. br. 3/5.

Prema obavještenjima IV Divizije jedna neprijateljska kolona ima za cilj da se probije od Prijedora prema Banja Luci, i u toku današnjeg dana vođena je borba u visini Ivanjske i Piskavice.

Pod pretpostavkom da bi neprijatelj u toku sutrašnjeg dana uspio i sa pješadijom da vrši jači pritisak sa pravca Gradiška i Prijedor, gdje bi bili prinuđeni izdvojiti na zatvaranje pravaca najmanje dvije brigade, odlučili smo da obustavimo dalje borbe u gradu i da povučemo jedinice na odmor, kako bi izbjegli nepotrebne žrtve.

Napadom na Banja Luku uspjeli smo ovladati jednim dijelom grada i nanijeti neprijatelju osjetne gubitke, dok su naši gubici bili relativno mali. Prema dosadašnjim obavještenjima zarobljeno je oko 700 neprijateljskih vojnika, ubijeno oko 600 i dosta ranjeno. Zaplijenjena je veća količina oružja i drugog materijala. Iako napad na Banja Luku nije završen oslobođenjem grada, ipak su zadaci koji su bili postavljani pred naše jedinice ostvareni velikim dijelom: prepolovljen je jedan veliki neprijateljski garnizon i doveden u očajnički položaj, a napadom na ovaj veliki grad poremećeni su planovi neprijatelja u njegovim ofanzivnim poduhvatima u ostalim pokrajinama. Akcijom na Banja Luku najbolje smo ispunili naredbu Vrhovnog komandanta druga Tita, koju je izdao povodom Šeste neprijateljske ofanzive.

U ovoj borbi sve naše jedinice odlikovale su se velikom udarnošću i upornošću, a neke jedinice u osvajanju jakih neprijateljskih uporišta pokazale su pravi heroizam.

Radi posebnog vojničkog i političkog značaja ove akcije, nakon podnošenja operativnih izvještaja od strane Štabova grupe daćemo ocjenu čitave ove akcije, njene odlike i nedostatke.

U vezi s izloženim potrebno je da se izvrši slijedeće:

1. Sve jedinice koje se nalaze u gradu izvršiće noću između 2 i 3. o. mj. povlačenje iz grada na polazne položaje, poslije čega će štabovi nastojati da se jedinice odmore.

2. Jedinice će izvršiti povlačenje u 4 časa ujutro 3. o. mj. s tim što će:

I grupa učiniće slijedeći raspored snaga: IV Brigadu prebaciće na prostoriju Sanski Most — Prijedor, sa zadatkom zatvaranja pravca Sanski Most — Prijedor, III ličku brigadu povući na odmor na prostoriju Kozica i Tomina, XIII Brigada ostaće 3 i 4 o. mj. u selima Goleši — Bistrica — Borkovići, s tim da njeni prednji dijelovi uznemiravaju banjalučki garnizon sa pravca Pavlovac.

II grupa povući će V i XII Brigadu na prostoriju sjeverno i južno od ceste Banja Luka — Kotor Varoš na kraći odmor, a potom uputiti snage na zadatke, koje će diktirati situaciju u Centralnoj Bosni, prema ocjeni Štaba XI divizije.

Prva dva dana uznemiravati neprijateljski garnizon u Banja Luci sa istočne strane.

III grupa povući će se cestom Banja Luka — Han Kola, na prostoriju Rekačice — Han Kola, gdje će se odmoriti kraće vrijeme, a potom se povući na prostoriju Dobrnja — Krupa, gdje takođe odmoriti snage. Prvi dan uznemiravati neprijatelja u pravcu G. Šehera.

Uznemiravanjem neprijatelja u Banja Luci sugeriraćemo ponovan napad na grad, što će dovesti neprijatelja u takav položaj da će donjeti pogrešnu procjenu i izvršiti pomjeranje svojih snaga na banjalučko područje.

Pri povlačenju voditi računa da se jedinice kreću u što rastresitijem rasporedu pred zoru i u toku dana, kako ne bi trpjeli gubitke od neprijateljske avijacije.

Grupe koje imaju jedinice isturene i kojima će ova naredba stići kasnije od predviđenog časa povlačenja izvršiće prihvati tih svojih isturenih dijelova.

Štab IV divizije smjestiće se negdje kod S. Mosta, a Štab XI divizije prema nahođenju.

XIII Brigada biće pod neposrednom komandom ovog štaba, a takođe i III Proleterske brigade — do daljnje naredbe. II Artiljerijski divizion ostaće i dalje u sastavu III Proleterske brigade.

Štab korpusa nalaziće se 3. o. mj. u Kadinoj Vodi, a poslije na starom mjestu.

Radio vezu održavati dana 3. o. mj. prema planu predviđenom u zapovjesti za napad.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

*Polit, komesar,
Veljo Stojnić s. r.*

*Komandant,
pukovnik
S. Ralić s.r.«*

Gubici u jedinicama 5. korpusa, tj. u 3. krajiškoj proleterskoj i 3. ličkoj brigadi 1. proleterskog korpusa bili su: 192 poginula borca i starješine i 503 ranjena. Od tog broja u borbama za Banjaluku poginulo je 181, a ranjeno 422. U borbama za Bosansku Gradišku⁴⁹⁸ poginulo je 11 a ranjeno 61.

Od oružja i ratne opreme izgubljeno:⁴⁹⁹ jedan protivkolski top 52 mm, 3 protivkolska topa 37 mm, jedan teški mitraljez, 14 pušaka, 3 puškomitraljeza i jedan mali bacač.

Borbe u Banjaluci prestale su 3. januara 1944. u 4 sata ujutru. Nijemci su zajedno s ustašama utvrđivali broj poginulih, ranjenih i nestalih. Od 3. do 4. januara uveče pretražene su sve zgrade od podruma do krova, dvorišta, bašte, ulice, obale Vrbasa, Vrbanje i Crkvine. Pronađeno je mnogo ubijenih, najviše njemačkih vojnika i podoficira. Pronađen je i znatan broj ranjenih.

Četvrtog januara utvrđeni su slijedeći gubici:⁵⁰⁰ 541 poginuo Nijemac, 327 ranjeno i 37 nestalih; 156 poginulih ustaša i domobrana, 230 ranjenih i 945 zarobljenih.

U objašnjenju nastalih gubitaka, posebno o velikom broju poginulih njemačkih vojnika i podoficira, Komanda 15. brdskog korpusa objašnjava Komandi njemačke 2. oklopne armije:³⁰¹

... »Visoki sopstveni gubici pokazuju oštrinu borbi. Oni su nastali u protivudarima na ulicama grada i od teškog neprijateljskog oružja...«

Za četnike su Nijemci naveli da nemaju podatke, jer su prvog dana borbe pobjegli prema jugu ostavljajući neutvrđen broj poginulih na jugozapadnoj i jugoistočnoj periferiji grada.

Ukupni gubici Nijemaca, ustaša i domobrana, prema njemačkim podacima, bili su: 697 poginulih, 557 ranjenih i 1.275 zarobljenih.

498 AVII, k. 766-A, reg. br. 3/4.

499 AVII, k. 768-A, reg. br. 28-1/1.

500 AVII, NAV-N-T-314, Roll 563/925.

sol AVII, NAV-N-T-314, Roll 558/892.

Od broja zarobljenih najviše je bilo domobrana — 945, kako su to Nijemci utvrdili, zatim 37 Nijemaca, a ostalih 300 su žandarmi, ustaše, policajci, agenti i drugi koji su saslušavani u Sanskom Mostu i Ribniku, dok je znatan broj osuđen na licu mjesta kao zločinci. Priličan broj uspio je da nam prikrije svoju fašističku pripadnost, pa su upućeni u jedinice 5. korpusa. Međutim, prvom prilikom su pobjegli u Banjaluku i podnijeli izvještaje Gestapou.

Gubici Nijemaca i ustaša u Bosanskoj Gradiški svi bili: 106 poginulih i 134 zarobljena.

Gubici 3. bataljona njemačkog 383. puka njemačke 373. divizije i dvije ustaško-domobranske bojne kod Omarske i Ivanjske nisu utvrđeni.

Zaplijenjeno i uništeno u banjalučkoj operaciji:⁵⁰² 650 pušaka, 4 teška mitraljeza, 45 puškomitraljeza, 25 automata, 61 pištolj, 3 teška minobacača, jedan protivtenkovski top, 9 radio-stanica, 19 sanduka ručnih bombi, jedan tromblon, 1 laki mitraljez, a uništeno 8 tenkova, jedan most u dužini od 10 metara, električna centrala, parni mlin, pokidano 11 km pruge, zapaljeno 1.000 litara benzina, 4 kamiona i pokidano telefonskog kabla 11 km.

ZNAČAJ PRVE BANJALUČKE OPERACIJE

Prema zamisli i planu Vrhovnog komandanta u strategijskom pogledu, banjalučka operacija ostvarila je postavljeni cilj. Primorala je njemačku Komandu Jugoistoka da mijenja prvobitni, u najvećoj tajnosti, pripreman i čuvan plan zimskih operacija na teritoriji Bosanske krajine i da odvoji jedinice za intervenciju u Banjaluci i njenom širem području.

Intervencijom dijela snaga prema dolini Vrbasa i Sane, njemačka Komanda Jugoistoka izgubila je inicijativu, koju su preuzele snage 5. korpusa i primorale je da se brani.

Takav nepredviđen razvoj situacije imao je teške posljedice za njemačku Komandu Jugoistoka. Osim neuspjeha u dolinama Lima i Drine, glavni cilj i namjera, uništenje najvišeg rukovodstva NOP-a, posebno Vrhovnog komandanta u rejonu Jajca, unaprijed je bio osuđen na neuspjeh.

Naime, njemačka Vrhovna komanda oružane sile (OKW) izdala je naredenje za uništenje najvišeg rukovodstva NOP-a, još poslije neuspjelih ofanziva *Vajs* i *Svare*. Analizirajući uzroke neuspjeha, najviše vođe fašističke Njemačke, zaključili su da je njihov poraz u svim dotadašnjim ofanzivama protiv NOP-a u Jugoslaviji posljedica inferiornosti njemačkih komandanata i generala u odnosu na rukovođenje jedinicama NOV i POJ od najvišeg rukovodstva NOP-a na čelu sa maršalom Titom. Zbog toga su smatrali da samo uništenjem Vrhovnog štaba i Vrhovnog komandanta NOV i POJ mogu izvoievati konačnu pobjedu. Donose zato odluku da već od septembra 1943. počnu s pripremama za napad na Vrhovnog komandanta NOV i POJ.

⁵⁰² AVII, k. 766-A, reg. br. 3/4 i k. 769 reg. br. 43/1.

Njemački komandant Jugoistoka, koji je planirao napad na Jajce za 15. januara 1944, morao je da mijenja plan zbog napada snaga 5. korpusa na Banjaluku, te da operaciju počne početkom januara, što mu nikako, zbog priprema koje još nisu bile završene, nije odgovaralo, ali nije imao drugog izlaza.⁵⁰³ Na taj način vrhovno rukovodstvo NOP-a preuzelo je inicijativu od Nijemaca i uticalo na dalja njemačka dejstva sa jedne strane, a sa druge, sačuvalo je sopstvene snage za buduće strategijske zadatke.

U načinu izvođenja i pripreme prve banjalučke operacije, značajno je istaći veliku ulogu Štaba 4. divizije i njemu potčinjenih štabova brigada. Vrijeme za pripremu bilo je vrlo kratko. Za svega dva dana trebalo je zajedno sa štabovima brigada razumjeti značaj operacije, analizirati situaciju sa potčinjenim štabovima, donijeti odluku i dati konkretne zadatke jedinicama. S obzirom na rastresit oblik borbenog poretka 4. divizije, u tom momentu (kao što ju je i do tada karakterisalo) razvučenost jedinica na velikoj teritoriji, to nije bio lak zadatak. Ipak, već treći dan (29. decembra) Štab 4. divizije izdao je zapovjest za napad, čime je jedinicama prve grupe dao dosta vremena da pripreme jedinice i da ih dovedu u rejone koncentracije.

Štab 4. divizije je u ovoj operaciji prvi put komandovao sa 3 brigade i jednim artiljerijskim divizionom u napadu na jedan veći grad. Jedinice su dejstvovale sinhronizovano vremenski i prostorno. Ostvareno je čvrsto sadejstvo sa susjednim jedinicama. Komandovanje je bilo na visini, veze su dobro funkcionisale, artiljerija je došla do punog izražaja, što je, uostalom, potvrdio i neprijatelj u svojim izvještajima.